

Lietuvių kultūrinių teksto reikšmių interpretacija ir vertimas

Aurelija Leonavičienė

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.19.944>

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamos eksplacitiškai ir implicitiškai perteiktos lietuvių literatūros kūrinių kultūrinės reikšmės, jų interpretacija ir vertimas į prancūzų kalbą. Taikant gretinamąjį, kiekybinės analizės ir aprašomąjį metodus jos analizuojamos originaliuose lietuvių autorių kūriniuose ir jų vertimuose į prancūzų kalbą, publikuotuose 2000–2010 metų „Cahiers lituaniens“ numeriuose. Tyrime remiamasi įvairių vertimo teoretikų (P. Newmark, G. Mounin, M. Lederer ir kt.), hermeneutinės ir fenomenologinės filosofijos atstovų (H. G. Gadamer, P. Ricoeur) įžvalgomis.

Tiriamosios medžiagos kultūrinės reikšmės interpretacijos ir vertimo analizė leidžia teigti, kad dažniausiai lietuvių kultūrinė reikšmė perteikiama eksplacitiškai, taikant vidinės arba išorinės adaptacijos tekste strategiją. Tai rodo vertėjų pastangas supažindinti prancūzų skaitytojus su mažai jiems žinoma lietuvių kultūra: buities, papročių ypatumais, tautosaka, mitologija ir kt. Tyrimo metu rasta ir kultūrinės reikšmės perkėlimo, adaptacijos ir konversijos pavyzdžių. Nors, palyginti su eksplacitiniu kultūrinės reikšmės perteikimu, jų nėra daug, tačiau analizės rezultatai rodo, kad vertėjai kartais nemotyvuotai renkasi vertimo sprendimus, kurie neleidžia skaitytojams pajusti kultūrinio teksto savitumo, plėsti kultūrinį akiratį.

Reikšminiai žodžiai: kultūrinė reikšmė, reikšmės interpretacija, vertimas, adaptacija, perkėlimas, konversija, eksplacitinis reikšmės perteikimas.

Įvadas

Tekstas – sudėtinga semantinė visuma, kurioje po žodiniu apvalkalu glūdi gilioji semantinė struktūra. Žodžiais išreikšta teksto reikšmė gali nesutapti su mentaline teksto reikšme, su implikuojamomis reikšmių asociacijomis. Tai lemia teksto, ypač meninio, interpretacijų įvairovę ir sudėtingumą. Iš tekstą interpretuojančio vertėjo, perkeliančio kūrinių į kitą komunikacinę aplinką, tikimasi panašios į teksto autorių kognityvinės, dvasinės patirties, gebėjimo suprasti teksto reikšmę ir teksto suvokimo kompetencijos.

„Tekstą kaip visumą, unikalią visumą, būtų galima palyginti su objektu, kurį galima apžiūrėti iš įvairių pusių, bet neįmanoma iš karto aprėpti viso. Taigi visumą rekonstruojame panašiai, kaip suvokiame objektą – pasirinkdami vienokią ar kitokią perspektyvą. Visada egzistuoja kelios skirtingos galimybės tą patį sakinį susieti su vienu ar kitu sakiniu, laikomu teksto atrama. Skaitymo aktas implikuoja specifinį vienpusiškumą. Būtent dėl tokio vienpusiškumo interpretacija yra spėjimo pobūdžio“ (Ricoeur, 2000, p.91).

Interpretuojant tekstą itin svarbios tampa potencialiosios, įvairiai tekste aktualizuotos reikšmės, padedančios perteikti kūrinių semantinį daugiasluoksniškumą. Vienos iš potencialiųjų reikšmių, atskleidžiančių kūrinių kultūrinį klodą, kultūrinę pasaulėjautą yra **kultūrinės teksto reikšmės**. Tai eksplikuotos ir implikuotos reikšmės, sukeliančios tam tikras kultūrinės asociacijas, kultūros pajautą.

Nuo pat vertimo mokslo pradžios daug rašalo išlieta svarstant kultūrinių reikšmių perteikimo vertimuose galimybes ir būdus. Lietuvoje ši problema taip pat nagrinėta ne kartą, tik gerokai dažniau analizuoti svetimų kultūrų atspindžiai vertimuose į lietuvių kalbą, vertėjų gebėjimas vertinti ir perteikti kitų kultūrų reikšmes (Petrauskas, 1980, pp.131–146; ir kt.). Nors per paskutiniuosius dvidešimt metų nemažai verčiama lietuvių autorių meninių tekstų į kitas kalbas, tačiau iki šiol nedaug galima rasti

tyrimų apie lietuvių kultūrinių reikšmių, lietuvių pasaulėjautos perteikimą (Krūminienė, 2010, pp.55–66; Caro Dugo, 2010, pp.56–63; ir kt.). Šiuo straipsniu autorė norėtų papildyti minėtus tyrimus ir įdėmiau panagrinėti, kaip prancūzų vertėjai interpretuoja ir verčia lietuvių kultūrinės reikšmes.

Straipsnyje aprašyto tyrimo objektas – lietuvių literatūros kūrinių eksplacitiškai ir implicitiškai išreikštos *kultūrinės reikšmės*. Jos analizuojamos originaliuose lietuvių autorių (J. Biliūno, Maironio, J. Savickio, A. Biliūno, K. Sajos, J. Vaičiūnaitės, V. Braziūno, A. Marčėno ir kt.) kūriniuose ir jų vertimuose į prancūzų kalbą, publikuotuose 2000–2010 metų „Cahiers lituaniens“ leidiniuose. Tiriamųjų tekstų apimtis – apie 100 puslapių, kuriuos sudaro 50 puslapių lietuviškų originalių tekstų ir panašios apimtys jų vertimų į prancūzų kalbą. „Cahiers lituaniens“ yra vieningas nuo 2000 metų Prancūzijoje, Strasbūre leidžiamas periodinis žurnalas, skirtas Lietuvos istorijai, menui, kalbai ir literatūrai, Prancūzijos ir Lietuvos ryšiams. Jame publikuojami meninių tekstų vertimai reprezentuoja lietuvių literatūrą, lietuvių meninį mąstymą, kultūros savitumą, pasaulėjautą. Lietuvių autorių tekstus į prancūzų kalbą vertė gimtakalbiai prancūzų vertėjai (M. Vitureau, I. Chandavoine-Urbaitis, J. C. Lefebvre) ir Prancūzijoje gyvenanti lietuvių vertėja (L. Edel-Matuolis). Analizuojant šio leidinio vertimo tekstus keliamas *tikslas* – išnagrinėti lietuvių meninių tekstų kultūrinių reikšmių interpretaciją ir vertimą į prancūzų kalbą, nustatyti dažnesnius kultūrinių reikšmių perteikimo prancūzų kalba polinkius ir ypatumus. Siekiant numatyto tikslo keliami šie *uždaviniai*:

- 1) aptarti kultūrinės reikšmės sampratą,
- 2) išnagrinėti, kaip tiriamosios medžiagos (originalų ir vertimų į prancūzų kalbą) kultūrinės reikšmės interpretuoja ir verčia vertėjai,

3) nustatyti lietuvių kultūrinių reikšmių perteikimo prancūzų vertimuose polinkius.

Atliekant tyrimą remiamasi įvairių vertimo teoretikų, vertimo tyrėjų (Newmark, 1982; Lederer, 1994; ir kt.), hermeneutinės ir fenomenologinės filosofijos atstovų (Gadamer, 1999; Ricoeur, 2000, 2010) įžvalgomis. Tyrimo metu taikomi kiekybinės analizės, aprašomasis analitinis ir greitinamasis metodai.

Kultūrinės reikšmės samprata ir jos vertimo nuostatos

Kultūrinį vertimo aspektą yra aptarusios beveik visos vertimo teorijos, tik kiekvienoje iš jų kiek kitaip traktuojama kultūrinė reikšmė, skiriasi jos apimtis. *Struktūrinė lingvistika paremtose vertimo teorijose*, pavyzdžiui, G. Mounino darbuose, vertimas apibrėžiamas kaip lingvistinis ir kultūrinis veiksmas (1963, p.234). Kultūrą ir kultūrinę reikšmę teoretikas supranta labai plačiai. Kultūra, pasak G. Mounino, apima tam tikros šalies institucijų ir kitokią veiklą (technologijas, socialinį gyvenimą, švietimo sistemos organizavimą, teisę, religiją, moralę, meninę veiklą ir kt.) (1963, p.233). Apibrėždamas vertimo esmę G. Mouninas teigia, kad norint versti iš užsienio kalbos, reikia įvykdyti dvi būtinas sąlygas: studijuoti užsienio kalbą ir sistemiškai tyrinėti ta kalba kalbančios bendruomenės etnografiją – kultūrą. Pažeidus bent vieną iš šių sąlygų, joks vertimas nebus adekvatus (1963, p.236). Kultūros svarbą vertime sistemiškai nagrinėja lingvistinės krypties Vokietijos vertimo teoretikas W. Kolleris. Jis teigia, kad kalba bendraujama apie tikrovę, tad ilgainiui kalboje susiformuoja vienokios ar kitokios tikrovės interpretacijos, kurios atsispindi kalboje (1979, p.162). Traktuodamas vertimą kultūriniu požiūriu jis pabrėžia, kad kiekvienas tekstas yra glaudžiai susijęs su tam tikru komunikaciniu kontekstu – kultūra, į kurią verčiant negalima neatsižvelgti.

Kultūrinių reikšmių vertimo problemą nagrinėja ir šiuolaikinė *interpretacinė vertimo teorija*. Skirdama didelį dėmesį verčiamo teksto interpretacijai ir perkūrimui kita kalba, ji siūlo interpretuoti įvairias teksto reikšmes, taip pat ir kultūrinės. Viena iš šios teorijos kūrėjų M. Lederer teigia, kad daiktai, tam tikros sąvokos, nusakantys kultūros ypatumus, kartais neturi adekvačių atitikmenų kitoje kultūroje. Todėl originalo tekste minimi aprangos, valgyimo įpročiai, religiniai veiksmai, papročiai gali būti visai nesuprantami kitos kultūros vertimo skaitytojui. Šiuo atveju vertėjui turėtų rūpėti ne tik kaip, koku žodžiu juos įvardinti, bet kaip geriausiai atskleisti jais implikuojamą pasaulį (Lederer, 1994, p.122). Kultūrinės vertimo reikšmės neatmeta ir *komunikacinė vertimo teorija*. Jos pagrindėjai O. Kade, P. Newmarkas atsisako semantinio požiūrio į teksto vertimą, semantinių vertimo teorijų taikymo ir svarbiausiu vertimo tikslu laiko veiksmingą komunikaciją, leidžiančią koreguoti teksto reikšmes. Aptardami didesnės meninės vertės literatūros kūrinių vertimą, jie teigia, kad vertėjas gali derinti semantinės ir komunikacinės vertimo teorijos principus ir rinktis tas reikšmes, kurias būtina perteikti: lingvistinę, referencinę, intencinę, subjektyviąją, kultūrinę, koduotą, konotacinę ar kitą (Newmark, 1982, pp.23–24). Kultūrinę reikšmę taip pat akcentuoja *skopos vertimo teorija*. Jos atstovas H. J. Vermeeris teigia, kad vertimas visada yra tarpkultūrinis perkėlimo veiksmas, nes originalo tekstas iš savo kultūrinės terpės perkeliamas

ir įtvirtinamas vertimo kalbos kultūrinėje aplinkoje (1986, p.34). Kultūrinės informacijos nuošalyje nepalieka *lokalizacijos* teoretikai, praktikai. Apibrėždami lokalizaciją kaip pagaminto produkto pritaikymą konkrečioje kalbinėje, kultūrinėje ir techninėje terpėje, jie nagrinėja tam tikrų kultūrinių reikšmių svarbą, interpretavimą ir savitumą (Zeller, 2006, pp.79–96; ir kt.).

Verčiant tekstą,

„vertėjo užduotis krypta ne nuo žodžio link sakinio, teksto ar kultūrinės tikrovės, bet atvirkščiai: prisipildydamas neaprepiamų konkrečios kultūros idėjų, interpretacijų, vertėjas nuo teksto leidžiasi prie sakinio ir žodžio“ (Ricoeur, 2010, p.41).

Ši metodologinė kultūrinių reikšmių perteikimo nuostata leidžia vertėjui taikyti dedukcinį teksto analizės metodą, interpretuoti ir vertinti kultūrinės reikšmės visos semantinės, komunikacinės ir pragmatinės teksto visumos požiūriu, o tik vėliau svarstyti, kokia verbaline kitos kalbos raiška perteikti teksto semantinius ryšius, kultūrinę reikšmę. Teksto reikšmių perteikimo būtinybė verčia vertėją eiti

„iš viršaus į apačią, nuo bendrosios nuojautos, paremtos skirtumu to, kas „išskleidžiama, išvyniojama“, pereinant per kūrinius <...> ir leidžiantis prie žodžių“ (Ricoeur, 2010, p.47).

Interpretuojant ir verčiant kultūrinės reikšmes „visumą reikia suprasti remiantis paskirybe, o paskirybę – visuma. <...> dalys, kurias apibrėžia visuma, savo ruožtu apibrėžia šią visumą“ (Gadamer, 1999, p.27).

Daugėjant vertimų, atskirose kultūrose susiklosto skirtinga kultūrinių reikšmių vertimo praktika. Kiekybiškai dažnesni vertimo polinkiai leidžia nustatyti kultūrinės reikšmės vienoje ar kitoje kultūroje vertimo tradiciją, normą. Ši norma nėra kodifikuota, griežtai reguliuojama, ji priylgsta nerašytoms taisyklėms ir kyla iš apibrėžto laikotarpio tam tikros kultūrinės bendruomenės lūkesčių ir supratimo apie tai, kas priimtina ir kaip vertėjas turėtų pateikti nežinomą kultūrinę reikšmę.

Lietuvių kultūrinės reikšmės interpretacija ir vertimas

Nagrinėjant 2000–2010 metų lietuvių meninių tekstų vertimus į prancūzų kalbą, publikuotus dešimtyje „Cahiers lituaniens“ numerių, rasti 46 kultūrinės reikšmės pavyzdžiai. Ištyrus pavyzdžius, nustatyti keli kultūrinę reikšmę turinčių originalo vienetų perteikimo būdai:

1) **perkėlimas** – *autentiškos* arba *adaptuotos rašybos* originalo teksto vienetų išsaugojimas nepateikiant jokių kultūrinės reikšmės paaiškinimų (9 proc. visų pavyzdžių),

2) **adaptacija** – kultūrinę reikšmę turinčio originalo vieneto *pakeitimas vertimo kultūroje įprastu ar panašiai traktuotimu vienetu* nepateikiant kultūrinės reikšmės paaiškinimo (apie 20 proc. nagrinėjamų pavyzdžių),

3) **eksplicitinis kultūrinės reikšmės perteikimas** – *autentiškos rašybos* vienetų išsaugojimas ar jų *kultūrinių ekvivalentų* pateikimas *nusakant jais implikuojamas kultūrinės reikšmes ir asociacijas* (61 proc. visų rastų pavyzdžių),

4) **konversija** – kultūrinę reikšmę turinčio originalo vieneto perteikimas ne vertimo kalbos, o tarpinės, trečios

kultūros kalbos priemonėmis (10 proc. pavyzdžių). Nors vertimo teorijose dar minimas *praleidimas* (kultūrinę reikšmę turinčių originalo teksto vienetų atsisakymas vertimo tekste), tačiau nagrinėjant tiriamąją medžiagą, jis neaptiktas. Atsižvelgę į tai, kad lietuvių ir prancūzų skaitytojų kultūrinė, istorinė patirtis yra skirtinga, nevienodas skaitytojų bendras sisteminis kultūrinis žinojimas, lietuvių literatūros vertėjai neretai (apie 61 proc. visų nagrinėtų, t. y. 28 pavyzdžiuose) *eksplikavo kultūrinę reikšmę*. Tai, kas lietuvių autorių tekstuose įvardijama ir, šie įvardijimai skaitytojui implikuoja tam tikras kultūrinės asociacijas, padedančias interpretuoti, suprasti meninio teksto prasmių visumą, prancūzų vertimuose perteikiama pasirinkus:

1) vidinės adaptacijos tekste strategiją, kai kultūrinė reikšmė trumpai paaiškinama tekste,

2) išorinės adaptacijos tekste strategiją, t. y. papildoma informacija pateikiama išnašose, nuorodose, pastabose. Iš šių polinkių dažnesniu laikytina išorinės adaptacijos tekste strategija – lietuvių kultūrinės reikšmės aiškinimas išnašose. Jose komentuojamos lietuvių buities detalės, mitologijos, tautosakos, papročių reikšmės:

(1) „*Seklyčia tapo užrakinta ir kaip šventovė, žalčių pri-leista, buvo saugojama ir niekas neįleidžiamas*“ (Sav, p.42).

La chambre d'amis fut fermée à clé et, comme un sanctuaire réservé aux couleuvres, elle fut surveillée et personne n'eut le droit d'y entrer (CL2, p.55).

(2) „*Dažnai troboj, viduasly gulėdamas, sapnuoja jisai vagį ar vilką, kuriuos jaunas būdamas, kadai vijo, ir jam pradeda regėtis, kad tie priešininkai vėl dabar tyko: kelia jisai tada savo seną galvą nuo kojų ir, tartum ko išsigandęs, netikėtai... suloja: am! am!*“ (BilJ, p.184).

Souvent, dans la troba, couché au milieu de la grande pièce, il rêve du voleur ou du loup qu'il poursuivait autrefois lorsqu'il était jeune, et il commence à les voir comme si ces ennemis l'observaient encore maintenant : il relève alors sa vieille tête et, comme s'il avait peur de quelque chose, il aboie à l'improviste : arf! arf! (CL3, p.37).

(3) „*Tai atsitiko seniai, labai seniai, turbūt, dar tais laikais, kai pakelėse budėdavo gyvi akmenys, prie kurių samanotų krūtinų, šilumos ieškodamos, glausdavosi pamočių iš namų išvarytos ir rudens darganų skaudžiai nuplaktos našlaitės Sigutės*“ (BilA, p.7).

Cela se passait il y a longtemps, bien longtemps, dans ces temps peut-être où sur les chemins veillaient des pierres vivantes, et sur leur poitrine moussue se blottissaient, cherchant la chaleur, des Sigutė orphelines chassées de la maison par leur marâtre et durement fouettées par les pluies d'automne (CL7, p.51).

Norėdami, kad prancūzų skaitytojais tinkamai suprastų tekstą ir gautų informaciją apie mitologinę *žalčio*, tautosakoje minimos našlaitės *Sigutės*, buities detalių (*trobos*) ir papročių (*krikštų ir kt.*) kultūrinę reikšmę, prancūzų vertėjai taikė eksplikitinį perteikimo būdą – palikę autentišką rašybą (*troba, krikštai, Sigutė*) arba išvertę leksinio vieneto reikšmę į prancūzų kalbą (*un sanctuaire réservé aux couleuvres*), jie pateikė šiais vienetais implikuojamos kultūrinės reikšmės aiškinimą išnašose:

Žaltys – La couleuvre était un animal sacré dans la Lituanie païenne (CL2, p.55);

Troba – Maison paysanne en bois (CL3, p.37);

Sigutė – Personnage de contes populaires lituaniens (CL7, p.51).

Eksplikitinis kultūrinės reikšmės perteikimo būdas pasirinktas aiškinant ir daugelį kitų tiriamosios medžiagos kultūrinės reikšmės pavyzdžių: *rūtų vainikas – couronne de rue: La rue (rūta en lituanien) est un arbrisseau de la famille des rutacées, qui est très populaire en Lituanie* (CL9, p.51); *stribai – sribai: Terme lituanien pour désigner les membres des unités militaires locales formées par le pouvoir soviétique* (CL9, p.53); *krikštai – krikstai: Poteaux funéraires traditionnels en bois de la presque île de Neringa* (CL8, p.56); ir kt. Panašiai verstos ir kitos sociokultūrinės ar tikriniais vardais implikuotos kultūrinės reikšmės:

(4) „*Nors buvau tik antros klasės mokinys, tačiau jaučiausi milžinas esąs, kuris, rodės, ir vilkų būrį sutikęs, neišsigastų*“ (Bil, p.140).

Bien qu'élève de deuxième classe, je me sentais comme un géant qui, semblait-il, n'aurait pas eu peur de rencontrer une meute de loups. (CL3, p.35)

(5) „*Gimičiau labai maža, ilgais juodais plaukais. „Tikra Judita“ – pasakė pirmąkart mane pamatęs tėvas, o vardą jau buvo išrinkęs Petras Vaičiūnas*“ (Va, pp.8–9).

Je suis née minuscule avec de logs cheveux noirs. «Une vraie Judith», avait dit mon père dès qu'il m'a vue, même si le prénom avait déjà été choisi par Petras Vaičiūnas (CL4, p.46).

Turėdami omenyje Lietuvos ir Prancūzijos švietimo sistemos skirtumus, būtinybę nusakyti personažo amžių ar aptarti kultūriškai svarbius tikrinius vardus (asmenvardžius, vietovardžius), vertėjai renka išorinės adaptacijos išnašose strategiją:

„*Antros klasės mokinys – Les Lituaniens comptent dans l'ordre inverse du système français. La deuxième classe correspond au cours élémentaire*“ (CL3, p.35);

Petras Vaičiūnas – Écrivain lituanien, oncle de l'auteur (CL4, p.46).

Nurodydami tikrinių vardų implikuojamas reikšmes, prancūzų vertėjai laikosi vakarietiškos tradicijos *palikti autentišką tikrinių vardų rašybą: Baltušis* (CL9, p.50), *Gumbinė* (CL8, p.56) ir kt. Ši rašybos tendencija akivaizdi daugelyje „Cahiers lituaniens“ vertimų, tik ne visuose tekstuose aiškinami kultūriškai svarbūs tikriniai vardai, pavyzdžiui, J. Vaičiūnaitės novelės „Telefonų knyga“ vertimo išnašose trumpai aptartas Petras Vaičiūnas, bet be jokio komentaro palikta lietuvių dailininko Kazio Šimonio pavardė. Nors vertėja pasirinko vieną iš vertimo teorijose numatytų kultūrinės reikšmės perteikimo būdų – *perkėlimą*, tačiau turint omenyje kitokią prancūzų skaitytojų kultūrinę patirtį, galima daryti prielaidą, kad minėto lietuvių dailininko pavardė jiems nesukels jokių intertekstinių, kultūrinių asociacijų:

(6) „*O jeigu pasuksi į kitą pusę – į Putvinskio gatvę, ten rasi medinius paslaptinius Aušros Tako laiptus, o dar toliau laiptus, virš kurių stūkso nebaigta statyti Prisikėlimo*

bažnyčia. Visi jie vedė aukštyn, tik aukštyn. Į dangaus begalybę, į pasaką kopė laiptais ir karalaitė dideliam **Kazio Šimonio** paveiksle, kabojusiame mūsų salone“ (Va, p.8).

Et à l'opposé, vers la rue Putvinskio, se trouve le mystérieux escalier en bois Aušros Takas et, plus loin encore, un autre escalier que surplombe l'église inachevée de la Résurrection du Christ. Tous ces escaliers mènent vers le sommet, toujours plus haut; vers l'infini du ciel, vers le pays des merveilles comme l'escalier qu'empruntait la princesse dans le grand tableau de **Kazys Šimonis** accroché dans notre séjour (CL4, p.46).

Cituotas pavyzdys ir kiti 8 proc. kultūrinės reikšmės *perkėlimo* pavyzdžių skatina prisiminti M. Lederer teiginį, kad vertėjui niekada nederėtų pamiršti, jog skaitytojas reaguoja į tekstą, plečia savo „kognityvinį bagažą“, įsigilina į kitą kultūrą ir ja susidomi (1998, p.171). Todėl vien pažintiniu požiūriu yra svarbu eksplicitiškai perteikti originale implikuojamas kultūrinės reikšmes. Kita vertus, rinkdamiesi kultūrinės reikšmės vertimo būdą (*eksplicitinį perteikimą, perkėlimą* ar kt.), vertėjai turėtų įvertinti šią reikšmę artimiausiame ir bendrame kūrinių kontekste, neperkrauti teksto nereikalingais komentarais ir, kaip teigia M. Lederer, „nepasiklysti miške suklandintam medžiui“ (1998, p.171). Kiekvieną iš aptartų kultūrinių reikšmių vertimo būdų teoretikai traktuoja skirtingai, ne visi pritaria eksplicitiniam kultūrinės reikšmės perteikimui, išorinės adaptacijos tekste strategijai. Pavyzdžiui, vertimo tyrėja M. Danytė, tyrusi paskutiniųjų metų literatūros kūrinių vertimus į lietuvių kalbą ir rėmusis Han Jiaming teoriniais svarstymais, teigia, kad dažnas išnašų naudojimas lietuvių vertimuose sietinas su sena sovietine tradicija ir didaktine komunistine ideologija, kuri remiasi nuostata, kad skaitymas visada turi turėti švietėjišką tikslą. Tyrėjos nuomone, Vakarų šalių tradicijai būdinga kitokia svetimžodžių vertimo strategija – palikti be paaiškinimo, nes šiose šalyse galioja principas, kad svetimžodžiai sukelia kūriniui malonaus egzotiškumo ir nesvarbu, ar skaitytojas juos supranta, ar nesupranta (2008, pp.53–55). Šiai minčiai prieštarauja straipsnyje aprašomo tyrimo rezultatai, leidžiantys tvirtinti, kad paskutiniojo dešimtmečio prancūzų vertėjų, vertusių lietuvių literatūros kūrinius, vertimuose, publikuotuose „Cahiers lituaniens“ numeriuose, akivaizdžiai vyrauja eksplicitinis kultūrinės reikšmės perteikimo polinkis ir itin dažna išorinės adaptacijos tekste (išnašose) strategija. Nors prancūzakalbiai vertėjai yra augę vakarietiškoje aplinkoje ir išmano savo šalies vertimo tradicijas, vis tiek dažniau renkasi kultūrinės reikšmės eksplicitinį perteikimą, kurį greičiausiai lemia prancūzų ir lietuvių kultūrų skirtumas ir vertėjų noras, kad prancūzų skaitytojais tinkamai suprastų ir interpretuotų lietuvių kultūros reikšmes ir viso teksto prasmę.

Tiriamosios medžiagos kiekybinės analizės rezultatai rodo ir kitą, rečiau pasitaikiusį vertimo polinkį – apie 20 proc. visų lietuvių kultūrinės reikšmės vertimo į prancūzų kalbą pavyzdžių sudaro *adaptacijos* atvejai. Ši *kultūrinė transpozicija* laikytina tinkama, kai vertėjui pavyksta vertimo kultūroje rasti taiklų kultūrinį pakaitalą, galintį vertimo skaitytojui sukelti panašias reikšmių asociacijas:

(7) „Ustovas ir **varškės** jam negailėjo, bet tik nuo jo namo nelėktų, galvijus dabotų“ (BilJ, p.185).

Le gardien lui donnait même du **fromage blanc** pour qu'il reste chez lui et garde le troupeau (CL3, p.38).

(8) „Užmes jie, būdavo, ant Brisiaus galvos **čerkazėlių** ir turi, o vienam pasislėpti liepia, paskui paleidžia Bristių ieškotų“ (BilJ, p.185).

Les bergers jetaient une **veste** sur la tête de Brisius, quelqu'un se cachait et Brisius devait ensuite chercher (CL3, p.38).

Cituoti adaptacijos pavyzdžiai *varškė* – *fromage blanc*, *čerkazėlis* – *veste* rodo motyvuotą kultūrinės reikšmės vertimo būdo pasirinkimą. Versdama leksinį vienetą „varškė“, vertėja I. Chandavoine-Urbaitis nesirenka prancūzų kalbos žodyninio leksinio atitikmens „caillebotte“ (Pr, p.146), kuris stilistiškai neutraliai, kaip ir verčiamas lietuvių kalbos leksinis vienetas, perteikia tą patį referencinį turinį. Pasak D. Melnikienės, nagrinėjusios onomasiologinį kalbų neekvivalentiškumą,

„Prancūzijoje tokia varškė, prie kurios esame įpratę Lietuvoje, nėra masiškai pardavinėjamas gaminys“ <...>, bet „tai dar nereiškia, kad prancūzai apskritai nežino, kas yra „sutrauktas pienas be dalies išrūgų““ (2010, p.50).

Žinodama vertimo kalbos leksinius atitikmenis, vertėja daugiau dėmesio kreipia į teksto visumą, prasmę, įvertina leksinio atitikmens „caillebotte“ nedidelį vartojimo dažnį prancūzų kalboje, ieško artimiausių natūralių tekstinių ekvivalentų, todėl tikslingai renkasi adaptaciją – *fromage blanc*. Nors tiriamojoje medžiagoje rasti kultūrinės reikšmės adaptacijos atvejai nekelia abejonių, bet netinkamai taikoma ji gali pakenkti tekstui, panaikinti originalo tekste implikuojamas kultūrinės asociacijas. Per dažną vertėjų polinkį adaptuoti kultūrinės reikšmes, vartoti kultūrinius pakaitalus kritiškai vertina teoretikė M. Lederer ir ši polinkį vadina *etnocentrizmu* (*l'ethnocentrisme* – 1994, pp.126–127), kliudančiu vertimo skaitytojui plėsti kultūrinį akiratį, geriau pažinti kitas kultūras, pajusti jų savi-tumą, priimti kultūros naujoves.

Savita adaptacijos atmaina laikytina kultūrinės reikšmės *konversija*. Tai originalo kultūrinės reikšmės perteikimas vertimo tekste tarpine trečia kalba, tikintis, kad ja įvardinti vienetai bus geriau suprantami vertimo kultūros adresatui. Tiriant „Cahiers lituaniens“ vertimus aptikti du skirtingi konversijos pavyzdžiai (*kwas* ir *koulak*), iš kurių antrasis skirtingose teksto vietose pavartotas 4 kartus. Iš viso konversijos pavyzdžiai sudaro 10 proc. visų tiriamosios medžiagos kultūrinės reikšmės vertimo pavyzdžių.

(9) „Mamytė pastatydavo qsoť su **gira**, pagaminta iš cukrinių runkelių“ (Ži, p.584).

Maman mettait sur la table une cruche de **kwas**, fabriquée avec des betteraves à sucre (CL9, p.49).

(10) „Turbūt dar po kiek metų ir mano anūkams būtų tą patį pasakė: „Jūsų protėviai buvo **buožės!**“ (Ži, p.586).

Peut-être, après quelques années, auraient-ils dit la même chose aussi à mes petits-enfants: Vos grands-parents étaient des **koulaks!** (CL9, p.52).

(11) „Taupė centą prie cento, žemės nusipirko, savo prakaitu ją laistė, derlių augino, medžius sodino, bet nežinojo, kad už tai bus apkaltintas, **buože** pavadintas“ (Ži, p.586).

Il épargnait centime après centime pour acheter de la terre qu'il arrosait de sa sueur, cultivait, moissonnait, plantait des arbres, mais il ne savait pas qu'à cause de cela il serait accusé d'être un koulak (CL9, p.52).

Versdamas kultūrinę reikšmę turinčius „girą“ ir „buožę“, vertėjas Jean-Claude Lefebvre į tekstą įvedė rusų kalbos žodžius „kwas“ ir „koulak“. Leksinis originalo vienetas „gira“ reprezentuoja lietuvių kultūrinę realiją – tradicinį rūgštoką gaivų gėrimą (*Duonos gira, vaisių gira* – DLKŽ, 2000, p.175), kuris, kaip teigiama elektroniniame „Lietuvių kalbos žodyne“, daromas iš alaus putrų, duonos, obuolių (www.lkz.lt), taip pat iš kmynų, medaus, miško uogų ir, kaip rašoma cituotame originalo tekste, – iš cukrinių runkelių. Informaciniuose šaltiniuose, pavyzdžiui, „Vikipedijoje“, nurodoma, kad gira atsirado neatmenamais laikais Rytų Europoje ir joje ypač išplito nuo XVI amžiaus. Pirmieji giros gamybos receptai Lietuvoje užfiksuoti XVI a. Iki XX amžiaus Lietuvos kunigaikščių, didikų ir bajorų rūmuose, dvaruose, klebonijose ir vienuolynuose, kareivinėse, miestelėnų, amatininkų ir pirklių namuose, valstiečių trobose ir smuklėse kasdien būdavo vartojama net keliolika rūšių girų. Dabar yra žinoma apie 100 įvairių lietuviškos giros receptų. Nors šiuo metu gira laikoma vienu iš lietuvių, lenkų, rusų ir baltarusių nacionaliniu gėrimu, bet jos vartojimo Lietuvoje tradicija ir technologija iki XX amžiaus pradžios ir net vidurio šiek tiek skyrėsi nuo kitų kraštų gaminamo atitinkamo gėrimo. Tik sovietiniais metais vietoj rūgštokos lietuviškos giros pramoniniu būdu buvo pradėta gaminti saldinta gira, artimesnė rusų „kwas“. Pasirinkęs kultūrinę reikšmę turinčios „giros“ konversinį perteikimo būdą, prancūzų vertėjas, galbūt, neatkreipė dėmesio, jog šis žodis minimas rašant apie tarpukario Lietuvą, kurioje buvo geriama kitokia (tarkime, pagaminta iš cukrinių runkelių) gira, kuri skiriasi nuo tradicinės „kwas“ ar „kvas“ sampratos. Rinkdamasis žodį „kwas“ vertėjas, greičiausiai, tikėjosi, kad šis leksinis vienetas bus suprantamesnis, aiškesnis prancūzų skaitytojams, todėl tekste nepateikė jokie papildomo paaiškinimo. Skaitant vertimą į prancūzų kalbą apie lietuvių valstiečių gyvenimą iki Antrojo pasaulinio karo, jų buitį, tarpinės rusų kalbos žodis „kwas“ tarsi iškrenta iš kūrinio kultūrinio konteksto, tampa tam tikru kultūrinio ir stilistiniu svetimkūniu.

Vertėjas Jean-Claude Lefebvre konversiją renka ir versdamas kultūrinę, istorinę reikšmę turintį leksinį vienetą „buožę“. Šio vieneto pakeitimas originalo ir vertimo kalbos atžvilgiu tarpinės rusų kalbos žodžiu „koulak“ teoriškai galėtų būti motyvuotas abiejų žodžių reikšmės bendrumu ir noru sukurti sovietinės aplinkos istorinį koloritą. Tačiau skaitant vertimą kyla abejonių, ar prancūzų kultūroje šis rusiškas žodis yra visuotinai suprantamas, sukelia adekvačias reikšmės ir kultūrinės asociacijas, ar būtinai vertėjui reikėjo jį rinktis. Tikėtina, kad dažnas prancūzų skaitytojas, nesupratęs žodžio „koulak“ reikšmės ir patikrinęs ją žodynuose, greičiausiai ras: *Hist. Riche paysan propriétaire, en Russie*. (PR, 1978, p.1062), arba: [ce mot]

désignait, de façon péjorative, dans la Russie tsariste, un paysan qui possédait sur ses terres de grandes fermes dans lesquelles il faisait travailler des ouvriers agricoles salariés (Vi).

Pateiktos definicijos nurodo į carinės Rusijos pasiturintį valstietį, bet neužsimenama, kad ši sąvoka po sovietų okupacijos buvo perkelta į kitas šalis ir jose turi savo atitikmenis. Manytume, kad statistiniam prancūzų skaitytojui, perskaičiusiam cituotus vertimo teksto sakinius, liktų neaišku, ar rusų kalbos žodis „koulak“ yra vartojamas ir lietuvių kalboje kaip skolinys, ar jis turi kokią nors specifinę vietinę reikšmę – kultūrinę konotaciją. Versdamas šią kultūrinę reikšmę ir rinkdamasis tarpinės kalbos vienetus, vertėjas turėjo omenyje tam tikrus lietuvių ir rusų istorinės patirties panašumus. Nors vertimo teorijoje konversija minima kaip vienas iš galimų kultūrinės reikšmės raiškos būdų (Lederer, 1994, pp.124–125; ir kt.), nagrinėtame prancūzų vertėjo tekste buvo galima subtiliau perteikti lietuvių kultūrinės reikšmės, labiau įsigilinti į žodžiais reiškiamą kultūrinę tikrovę ir suteikti galimybę vertimo skaitytojams plėsti kultūrinį pažinimą.

Tiriamosios medžiagos pavyzdžių analizės rezultatai leidžia teigti, kad kultūrinių reikšmių įvairovė ir perteikimo sudėtingumas įpareigoja vertėjus profesionaliai ir atsakingai interpretuoti teksto visumą ir atskiras reikšmes, pasirinkti tokį vertimo sprendimą, kad skaitytojai galėtų pajusti kultūrinį teksto savitumą, tikrąją kūrinio prasmę ir meninę vertę.

Išvados

Ištyrus 2000–2010 metų „Cahiers lituaniens“ numeriuose publikuotų lietuvių autorių kūrinių vertimo į prancūzų kalbą kultūrinės reikšmės interpretaciją ir perteikimą, galima daryti tokias išvadas:

1. Versdami lietuvių autorių kūrinius prancūzų vertėjai daugiausia atsižvelgia į kultūrinės reikšmės, tinkamai jas interpretuoja. Iš kultūrinės reikšmės vertimo būdų kiekybiškai dažniausias yra eksplisitinis kultūrinės reikšmės perteikimas (61 proc. visų nagrinėtų pavyzdžių), laikytinas vyraujančiu lietuvių kultūrinių reikšmių vertimo į prancūzų kalbą polinkiu. Šios grupės pavyzdžių analizė leidžia teigti, kad vertėjai stengiasi supažindinti prancūzų skaitytojus su menkais jiems žinoma lietuvių kultūra: buities, papročių ypatumais, tautosaka, mitologija ir kt. Eksplikuojant kultūrinės reikšmes dažniau taikoma išorinės adaptacijos tekste strategija.
2. Kiekybiškai mažiau rasta kultūrinės reikšmės perkėlimo be jokio paaiškinimo (apie 9 proc.), adaptacijos (apie 20 proc.) ir konversijos (apie 10 proc.) pavyzdžių. Adaptacijos – antros pagal dydį pavyzdžių grupės tyrimas rodo, kad ši kultūrinė transpozicija pasirenkama tinkamai, remiasi kultūrinių reikšmių pritaikymu adresato kultūroje ir tiriamuose tekstuose nekečia etnocentrizmo pavojaus.
3. Atskirą pavyzdžių grupę sudaro konversijos atvejai. Aptikti 5 pavyzdžiai, kuriuose lietuvių kultūrinė reikšmė perteikta originalo ir vertimo kalbos atžvilgiu tarpinės rusų kalbos leksiniais vienetais. Vertimo analizė leidžia abejoti tarpinės kalbos kultūrinio ir stilistinio vartojimo tikslingumu, prancūzų skaitytojų gebėjimu suprasti rusų kalba perteiktas lietuvių kultūrinės reikšmes.

4. Mažiausia nagrinėtų pavyzdžių grupė – kultūrinės reikšmės perkėlimas be jokio paaiškinimo (apie 9 proc. visų pavyzdžių). Formaliai perkeldami kultūrinę reikšmę į vertimo tekstą, vertėjai neperteikia jos reikšminio turinio, kultūrinių asociacijų ir, savo ruožtu, nušalina vertimo skaitytojus nuo šios reikšmės interpretacijos ir galimybės plėsti kultūrinį akiratį.

Literatūra

- Caro Dugo, C., 2010. B. Sruogos „Dievų miško“ vertimai į ispanų kalbą: raiškos priemonės. *Kalbų studijos/ Studies about Languages*, 16. Kaunas: Technologija, pp.56–63.
- Danytė, M., 2008. Literatūrinio vertimo normų pokyčiai Lietuvoje po 1990-ųjų metų. *Kalbų studijos/ Studies about Languages*, 12. Kaunas: Technologija, pp.51–56.
- Gadamer, H. G., 1999. Istorija. Menas. Kalba. Vilnius: Baltos lankos.
- Kade, O., (Каде, О.), 1978. Проблемы перевода в свете теории коммуникации. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сборник статей [переводы]. Москва: Междунар. отношения.
- Koller, W., 1979. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Krūminienė, J., 2010. Oscar Milosz as Translator: Playing Games with Memory. *Respectus Philologicus*, 17 (22). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp.55–66.
- Lederer, M., 1994. La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif. Paris: Hachette F. L. E.
- Lederer, M., 1998. Traduire le culturel: la problématique de l'explicitation. *Palimpsestes. Traduire la culture*, 11. Paris: Presses Sorbonne nouvelle, pp.161–172.
- Melnikienė, D., 2010. Onomasiologinis neekvivalentiškumas ir jo traktavimas lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose. *Verbum*, 1 t. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp.46–54.
- Mounin, G., 1963. Les problèmes théoriques de la traduction. Paris: Gallimard.
- Newmark, P., 1982. Approaches to Translation. Oxford: Pergamon Institute of English.
- Petrauskas, V., 1980. Teksto analizė ir sintezė. *In: Meninio vertimo problemos*. Vilnius: Vaga, pp.131–146.
- Ricoeur, P., 2000. Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius. Vilnius: Baltos lankos.
- Ricoeur, P., 2010. Apie vertimą. Vilnius: Aidai.
- Vermeer, H. J., 1986. Übersetzen als kultureller Transfer. *In: Übersetzungswissenschaft: Eine Neuorientierung*. Snell-Hornby, M. (ed.). Tübingen: UTB, pp.30–53.
- Zeller, I., 2006. Lokalizacijos iššūkiai vertėjams. *Darbai ir dienos*, 45. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, pp.79–96.

Šaltiniai ir santrumpos

- Bil – BILIŪNAS, J., 1980. Kliudžiau. *In: Raštai I. Proza ir poezija*. Vilnius: Vaga, pp.140–141.
- BilJ – BILIŪNAS, J., 1980. Brisiaus galas. *In: Raštai I. Proza ir poezija*. Vilnius: Vaga, pp.185–187.
- BilA – BILIŪNAS, A., 1970. Pasaka apie knygą. *In: Puntuko akmuo*. Vilnius: Vaga, pp.7–18.
- CL2 – SAVICKIS, J., 2001. La flûte (traduit par M. Vitureau). *In: Cahiers lituaniens*, nr. 2. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.50–57.
- CL3 – BILIŪNAS, J., 2002. Touché! La fin de Brisius (traduit par I. Chandavoine-Urbaitis). *In: Cahiers lituaniens*, nr. 3. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.35–38.
- CL4 – VAIČIŪNAITĖ, J., 2003. L'annuaire téléphonique (traduit par L. Edel-Matuolis). *In: Cahiers lituaniens*, nr. 4. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.45–47.
- CL7 – BILIŪNAS, A., 2006. Le livre du Destin (traduit par J.-C. Lefebvre). *In: Cahiers lituaniens*, nr. 7. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.51–56.
- CL8 – BRAZIŪNAS, V., 2007. «Attraction», selection de poèmes de Vladas Braziūnas. *In: Cahiers lituaniens*, nr. 8. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.55–57.
- CL9 – ŽINDŽIUVIENĖ-DEKSNYTĖ, E., 2008. La tour blanche (traduit par J.-C. Lefebvre). *In: Cahiers lituaniens*, nr. 9. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.49–54.
- CL10 – MARČĖNAS, A., 2009. Lietaus uždanga/ Rideau de pluie (traduit par J.-C. Lefebvre et L. Edel-Matuolis). *In: Cahiers lituaniens*, nr. 10. Strasbourg: Association Alsace–Lituanie, pp.52–53.
- DLKŽ – KEINYS, S., 2000. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, IV leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- PR – REY, A., REY-DEBOVE, J., 1978. Le Petit Robert 1. Paris: SNL.
- Pr – BALAIŠIENĖ, I. J., 2004. Prancūzų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Leidykla „Žodynas“.
- Ra – RADAUSKAS, H., 2007. Visi eilėraščiai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Sav – SAVICKIS, J., 1997. Fleita. *In: Vasaros kaitros*. Vilnius: Baltos lankos, pp.36–44.
- Va – VAIČIŪNAITĖ, J., 1996. Telefonų knyga. *In: Vaikystės veidrody*. Vilnius: Baltos lankos, pp.7–9.
- Vi – WIKIPEDIJA. *Laisvoji enciklopedija*, 2010. Prieiga internete www.wikipedia.lt [žiūrėta: 2011 m. rugpjūčio mėn.].
- Ži – ŽINDŽIUVIENĖ-DEKSNYTĖ, E., 2000. Baltasis bokštas. *In: Žiobiškis*. Vilnius: Versmė, pp.583–588.

Aurelija Leonavičienė

Interpretation and Translation of Lithuanian Cultural Textual Implications

Summary

This article deals with cultural meanings of Lithuanian literature and the interpretation and peculiarities of translation to the French language. The analysis of the research material, consisting of original texts and their translations to the French language published in 2000-2010, allows noticing the predominant tendencies of interpretation and transfer of cultural implications as well as problems of translation. The outcomes of the research confirm that Lithuanian cultural implication in French translations is usually conveyed explicitly applying the strategy of external textual adaptation. These examples make up a half of all the examples of the research material. The choice of explicit translation method shows attempts by translators to introduce unfamiliar Lithuanian culture, for instance, peculiarities of the life mode and customs, folklore and mythology, etc., to French readers. The examples of implication in culture transferring, adaptation and conversion were found. The research of the second largest group of examples which belongs to the adaptation enables to draw the conclusion that this cultural transposition is chosen properly in French translations. It refers to the application of cultural meanings in the target culture and does not cause the risk of ethnocentrism. From the viewpoint of translation, more problematic are the examples of transfer of cultural implication and conversion. The analysis of the latter issues gives rise to the doubts about the expedience of cultural and stylistic use of certain conversion cases, as well as creates a problem of readers' abilities to understand Lithuanian cultural implications expressed in Russian language in French translation.

Straipsnis įteiktas 2011 09
Parengtas spaudai 2011 11

Apie autore

Aurelija Leonavičienė, doc. dr., Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedra.
Mokslinės veiklos sritys: teksto lingvistika, stilistika, pragmatika, kontrastinė lingvistika, vertimo teorija, kritika ir praktika.
Adresas: Kauno technologijos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Gedimino g. 43, 44240 Kaunas.
El. paštas: aurelija.leonaviciene@ktu.lt